

Verschenen in de VOM-reeks:

- 1984 "Monumentenzorg Den Haag 1984"
Stad – gebouw – bodem
(niet meer verkrijgbaar)
- 1984 nr.2 "Het Nobelhuis"
Een archeologisch en bouw-
historisch onderzoek
- 1984 nr.3 "Monumentale kerken in Den Haag"
De problematiek van de archi-
tectuur-historisch waardevolle
kerkgebouwen
(niet meer verkrijgbaar)
- 1985 nr.1 "Landarbeiders en leerbewer-
kers in de late middeleeuwen"
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1985 nr.2 "De voormalige Hoofdwatch"
De restauratie van Buitenhof
19 te 's-Gravenhage
(niet meer verkrijgbaar)
- 1985 nr.3 "Tussen Plein en Kalvermarkt"
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1985 nr.4 "Gebouw Mercurius"
De restauratie en verbouwing
van Noordeinde 43
(niet meer verkrijgbaar)
- 1986 nr.1 "Putten uit het verleden"
Opgravingen in Loosduinen,
Kazernestraat en Mauritshuis
- 1987 nr.1 "Monumenten in het hart van
Den Haag"
- 1987 nr.2 "Het CJMV-gebouw"
De restauratie van Prinse-
gracht 4 te 's-Gravenhage
(niet meer verkrijgbaar)
- 1987 nr.3 "Onderdelen van het Spui-
kwartier" Opgravingen aan het
Spui

Exemplaren van de boekjes zijn verkrijg-
baar bij:
Gemeentelijk Informatiecentrum,
Groenmarkt 1, Den Haag

uitgave Gemeente 's-Gravenhage,
Afdeling Verkeer en Vervoer,
Openbare Werken en
Monumentenzorg

productie Bureau Monumentenzorg
vormgeving Philip Koring
druk Gemeentedrukkerij van
's-Gravenhage

1987.2000 Prijs: f 2,50

De Rusthof

De restauratie van Parkstraat 41-61

VOM-reeks 1987 nummer 4

De Rusthof

De restauratie van Parkstraat 41-61

0707

E

door

M. Bertels
D. Valentijn
T. Deurloo
Kl. van Zwieten

onder redactie van H.F. Ambachtsheer

VOM-reeks 1987 nummer 4

Gemeente 's-Gravenhage, Afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg (VOM)

1. Het hofje, na de restauratie, gezien vanaf de toren van de H. Jacobus de Meerdere.

Voorwoord

Den Haag bezit, als vooraanstaand monumentenstad, vele belangrijke, in het oogspringende monumenten. Objecten, die door hun architectuur-historische waarde en hun plaats in de stad bij een ieder bekend zijn.

Daarnaast zijn er nog talrijke monumenten, die als zodanig minder opvallend zijn, monumenten die zich als het ware onopvallend voegen in de omgeving. Deze monumenten zouden ons pas opvallen als ze er niet meer zouden zijn!

Sommige monumenten onttrekken zich vrijwel geheel aan onze dagelijkse waarneming. Het kost ons enige moeite ze te vinden, moeite waarvoor wij doorgaans dan ook rijkelijk worden beloond.

Een goed voorbeeld is de Rusthof aan de Parkstraat, slechts bereikbaar via een ingang aan de straatzijde en een smalle gang. Daar, verscholen tussen de bebouwing, ligt in de schaduw van de H. Jacobus de Meerdere een fraai, welhaast pittoresk hofje.

Al bijna anderhalve eeuw biedt dit hofje huisvesting en een aangename woonomgeving aan "oudere" dames.

Ook deze min of meer onzichtbare monumenten behoeven uiteraard de nodige aandacht, teneinde het behoud veilig te stellen. Aandacht voor de bouwkundige staat en het voorzieningenniveau, zodat het hofje als monument en als wooncomplex kan blijven voortbestaan.

Het verheugt mij dan ook zeer, dat de afgeronde renovatie van de Rusthof dit instituut een degelijk toekomstperspectief geboden heeft.

De Wethouder van Verkeer en Vervoer,
Openbare Werken, Monumenten en Milieu,

Mr. R. Vlaanderen

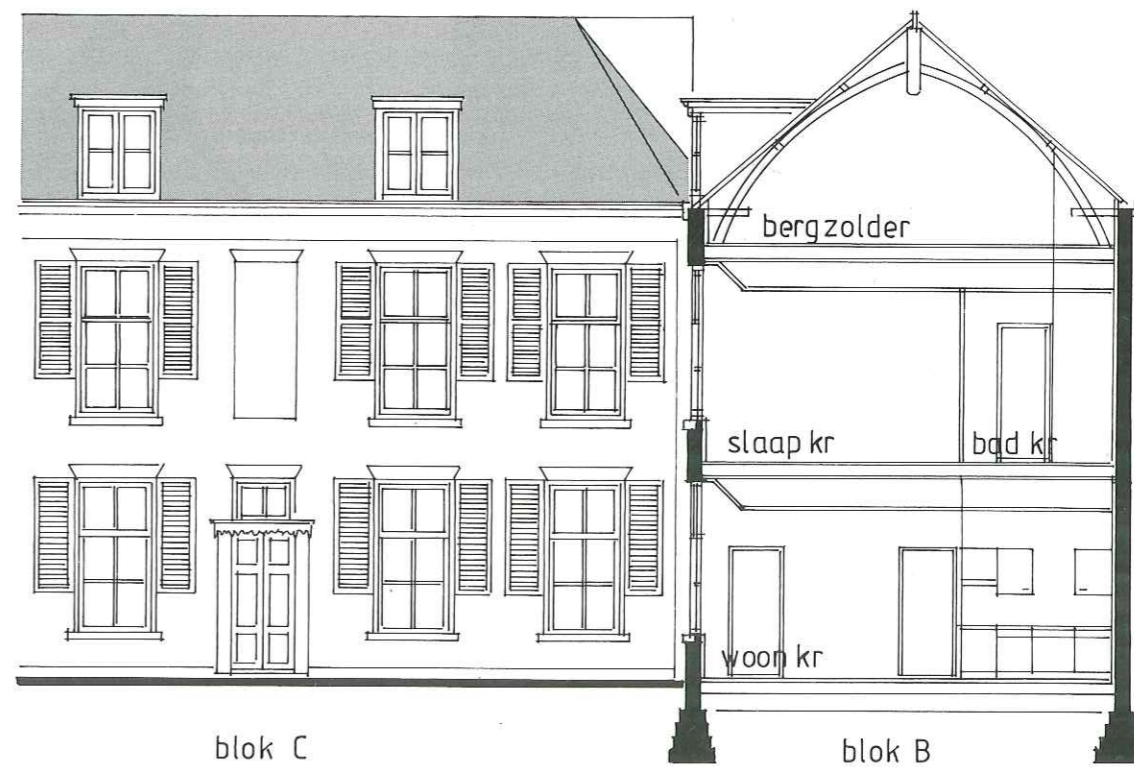

2. Het wapen van de familie Groen van Prinsterer.

Inhoud

Hoofdstuk 1	De geschiedenis van de Rusthof door M. Bertels (Gemeente-archief van 's-Gravenhage)	7
Hoofdstuk 2	Stedebouwkundige aanleg en bouwgeschiedenis door drs. D. Valentijn (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	13
Hoofdstuk 3	De renovatie en restauratie door T. Deurloo (Architectenbureau Ton Deurloo)	19
Hoofdstuk 4	De Stichting Rusthof door mr. Kl. van Zwieten (voorzitster van het Bestuur van de Stichting Rusthof)	23

3. Gevelfragment blok C + doorsnede blok B na restauratie.

4. Rusthof in de Parkstraat, 1960.

5. Elisabeth Maria Magdalena Groen van Prinsterer-van der Hoop (1807-1879)

B. Groen

6. Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) Lithografie door J.H. Hoffmeister.

1. De geschiedenis van de Rusthof

Verscholen achter de kerk en de huizen in de Parkstraat ligt het hofje genaamd "Rusthof" dat ook wel bekend staat als het hofje van Groen van Prinsterer. Een simpele deur aan de straatkant geeft toegang tot een lange smalle gang die tussen de huizen aan de Parkstraat doorloopt en die uiteindelijk uitkomt in de tuin van de Rusthof. Meteen bij binnenkomst ligt rechts het gebouw (nr. 41) waarin de bestuurskamer en de directiewoning van de Vereniging, sinds 1980 de Stichting Rusthof, zijn ondergebracht. Haaks hierop staat een pand (nr. 43) waarvan de benedenverdieping tot 1930 dienst deed als naaischool en waar op de bovenverdieping vier woningen werden verhuurd. Aan de overzijde van de tuin en aan de zijde van de St. Jacobuskerk Parkstraat (nr. 65A) liggen de woningen voor de 'oude vrouwen' (nrs. 45 tot en met 61). Boven de ingangen van de huisjes zijn gevelstenen aangebracht die verwijzen naar bijbelteksten zoals "Komt herwaarts tot Mij, allen die vermoeid en belast zijn en Ik zal u rust geven". (afb. 4)

Hoewel het uiterlijk van het hofje niet erg spectaculair is, onderscheidt het zich toch wel van de vele andere hofjes die in Den Haag in de negentiende eeuw gebouwd werden. De Rusthof is namelijk één van de slechts drie liefdadigheidshofjes, die in die tijd werden gesticht. De meeste andere hofjes hadden niets met liefdadigheid te maken en waren slechts een goedkope vorm van huisvesting waaraan geen bouwvoorschriften verbonden waren zolang ze niet aan de openbare weg stonden. Hele gezinnen moesten het doen met een of twee kamers waarvan de staat van onderhoud bovendien ronduit slecht was. Later zijn de meeste van dit soort hofjes dan ook gesloopt.

Liefdadigheidshofjes werden in het algemeen "uit bijzondere godvruchtigheid of wel eigenlijk barmhartigheid gesticht, voor oude behoeftige luiden" schreef Jacob de Riemer in zijn Beschrijving van 's-Gravenhage (1730/39). De stichtster van de Rusthof, Elisabeth Maria Magdalena (Betsy) Groen van Prinsterer-van der Hoop (1807-1879), een Groningse burgemeestersdochter, bezat inderdaad beide kwaliteiten. Zij was getrouwd met de bekende historicus/politicus Mr. Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876). Het echtpaar dat zich in 1828 in Den Haag vestigde, trad al snel toe tot de kring van het Réveil, een protestantse beweging die een positief christelijke getuigenis niet alleen in de kerken maar ook op sociaal en politiek gebied wilde geven. Groen was voornamelijk actief in de politiek terwijl zijn vrouw zich vooral bezig hield met de meer praktische hulpverlening. Zo is bijvoorbeeld bekend dat zij regelmatig op armenbezoek ging. (afb. 5 en 6)

Ook de oprichting van de Christelijke Naaischool voor meisjes in 1831 is een bewijs van haar dadendrang. Mevrouw Groen wist dat bijvoorbeeld in Engeland dergelijke scholen bestonden en wilde zo iets ook in Nederland tot stand brengen. Samen met haar vriendin Caroline de Clercq-Boissevain, echtgenote van Willem de Clercq die eveneens tot de Réveilkring in Den Haag behoorde, liet zij een brief circuleren waarin zij plannen ontvouwde voor een

7. Caroline de Clercq-Boissevain (1799-1879).

naaischool, waar – zoals zij schreef – "onder goed opzicht, aan behoeftige kinderen geheel kosteloos, gelegenheid wordt gegeven om te leren wat in haren stand voornamelijk te pas komt". Maar men zou "allereerst en bovenal deze meisjes vroeg bekend trachten te maken met de godsdienst". Ieder die de circulaire ontving, werd verzocht om een bijdrage van f 5,-. De school startte in mei 1831 met twee leerlingen maar breidde zich in de volgende tien jaar al uit tot zestig leerlingen. De eerste onderwijzeres die tot 1840 de meisjes onderricht heeft gegeven in het naaien van fijn linnengoed, was de weduwe M.W. Uyttenbogaart-Smiths, die een kamer in de Nobelstraat bewoonde. Het is goed mogelijk dat deze lessen werden gegeven in een gehuurd lokaal in hetzelfde pand waarin mevrouw Uyttenbogaart woonde. In 1838 is er namelijk sprake van een tweede naaischool eveneens onder leiding van mevrouw Groen (mogelijk werd bedoeld een tweede klas) die in het huis aan de Nobelstraat werd gehuisvest. (afb. 7)

In de tweede helft van de negentiende eeuw leefde een groot deel van de bevolking nog in armoede. Deze mensen waren afhankelijk van de diaconieën dan wel armbesturen van de verschillende kerken of van het Burgerlijk Armbestuur. Daarnaast was er de liefdadigheid van de gefortuneerden. Het echtpaar Groen behoorde tot de groep gefortuneerden, zeker toen zij na de dood van de vader van Groen in 1837 een aanzienlijk vermogen erfden. Wat was er meer voor de hand liggend voor hen met hun Réveilachtergrond dan het in praktijk brengen van hun idealen, bijvoorbeeld door het stichten van een hofje voor 'oude vrouwen'. Tot nu toe is aangenomen dat de Rusthof in 1831 werd gesticht door mevrouw Groen. Deze vergissing is waarschijnlijk ontstaan door de oprichting van de eerder genoemde naaischool in 1831 die

8. Parkstraat ter hoogte van de Kazernestraat. Naar een reproductie van een tekening, ca. 1857.

overigens later wel degelijk deel uitmaakte van de Vereniging Rusthof. Het vroegste begin van dit hofje is echter niet eerder dan in 1841 geweest. In dat jaar wendde het echtpaar Groen namelijk een deel van de erfenis aan om aan de Oostzijde van het Nachtegaalspad (nu Parkstraat) een "tuin genaamd 'Lusthof' beplant met fijne vruchtbomen en twee daarop staande huizen" te kopen voor een bedrag van f 4575,-. Nog in datzelfde jaar wordt het huis (nr. 41) uitgebreid en verbouwd tot bestuurskamer en directiewoning (de gevelsteen in de muur vermeldt 18-6-1841). Rond 1842 verschijnen dan de eerste acht woningen aan de overzijde van de tuin (nr. 45). Deze woningen waren verdeeld over twee huizen en moesten dan ook gezien worden als kamers gelegen op de begane grond en op de bovenverdieping. (afb. 8)

De gevelsteen van nr. 43 vermeldt het jaar 1846. Aangezien dit pand al aanwezig was ten tijde van de aankoop van de tuin, duidt dit jaartal vermoedelijk op het jaar waarin de naaischool verhuisde van de gehuurde lokalen in de Nobelstraat naar dit gebouw in de tuin van de Rusthof. Het pand was toen nog kleiner van omvang en de bovenste verdieping was ook nog niet geschikt voor bewoning. De meisjes die hier naailes en bijbelonderwijs ontvingen, kwamen hier op elf- of twaalfjarige leeftijd en kregen nadat zij de vierjarige cursus met goed gevolg hadden doorlopen, een uitzet van de "Dames bestuurderessen" van de Rusthof. De meeste meisjes verlieten echter voortijdig de school omdat zij een dienstje kregen of omdat

hun hulp thuis onmisbaar was. Ook kwam het regelmatig voor dat leerlingen vanwege slecht gedrag of niet regelmatig verschijnen van de naaischool verwijderd werden. Aanvankelijk bestond het bestuur uit mevrouw Groen van Prinsterer en mevrouw de Clercq. De laatste werd na haar vertrek naar Amsterdam vervangen door mevrouw M.M. de Jonge van Campensnieuwland-Evertsen. Later verklaarden ook jkvr. J. Wauthier, jkvr. A. de Brauw en jkvr. E.A. van Slingelandt zich bereid de naaischool en de Rusthof te besturen. Hoewel de Vereniging Rusthof pas in 1867 officieel als vereniging werd erkend zijn altijd twee hoofddoelstellingen nagestreefd namelijk: het geven van kosteloos onderricht in vrouwelijke handwerken en het in gebruik geven van woningen, kosteloos of tegen geringe huur. Deze doelstellingen zijn ook later vastgelegd in de statuten.

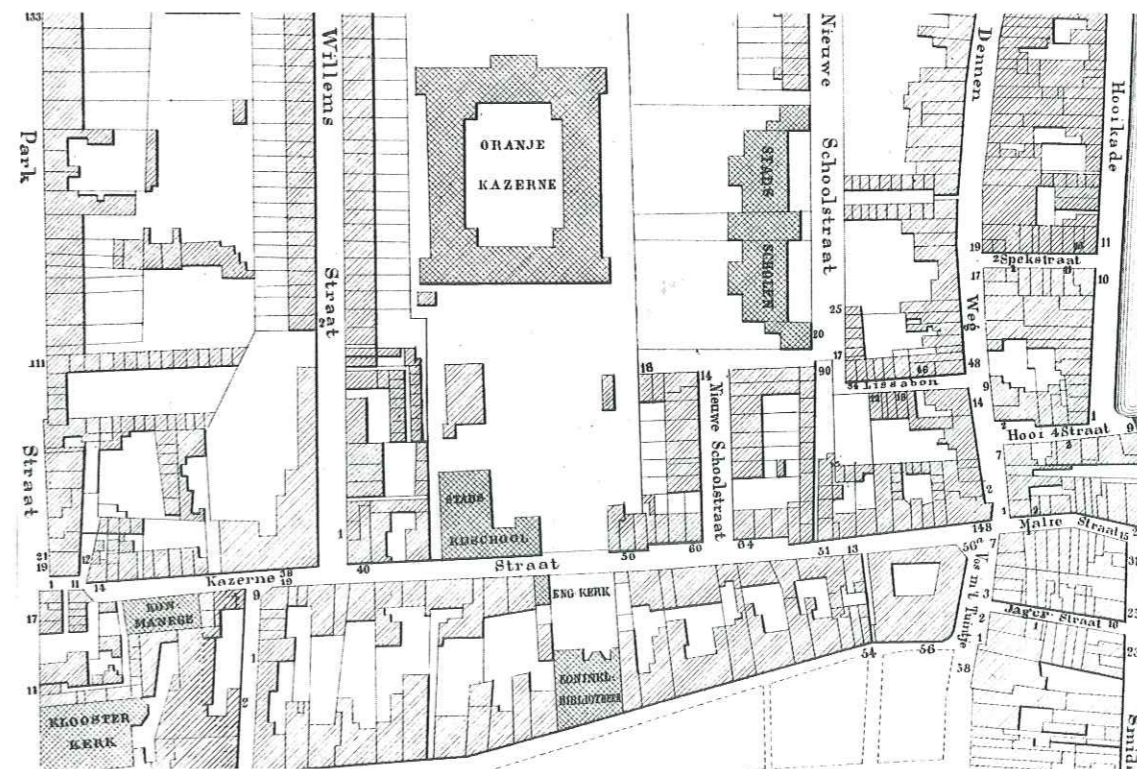
In 1849 werd de Rusthof verder uitgebreid met de bouw van een tweede blok van vier huisjes (nrs. 47 tot en met 53), aansluitend op de twee huizen die al eerder waren gesticht. Ook deze woningen boden onderdak aan acht 'oude vrouwen'. Volgens een reglement dat werd aangetroffen in het archief van de Vereniging Rusthof, waren de woningen "in den regel bestemd voor vrouwen boven de 55 jaar; van de Christelijke Hervormde Kerk, die met onderlinge hulpvaardigheid geroepen zijn 'elkander te dienen in liefde'". Bovendien moesten de kamers "zindelijk bewoond" en "de glazen helder gewassen" worden. De zolder was bestemd voor de was terwijl men ook gebruik mocht maken van de "bleek". Waarschijnlijk was een grasveld in de tuin hiervoor bestemd. Aanvankelijk ging de poort 's-avonds om tien uur dicht, later moesten de bewoonsters uiterlijk elf uur binnen zijn. De vrouwen die zich aanmeldden voor een woning op de Rusthof waren vaak armlastige weduwen of dienstboden die na hun 'pensioenering' meestal zonder onderkomen zaten. Omdat de Rusthof bedoeld was voor vrouwen die weinig of geen huur konden betalen, was de huur zeer laag namelijk f 1,- per week. Ook kwam het voor dat 'mevrouwen' een woning betaalden voor hun eigen dienstbode of keukenmeid bij wijze van oudedagsvoorziening. Vaak zorgde zo'n werkgeefster ook nog voor wat zakgeld. Daarbuiten werd in sommige gevallen ook vrijstelling van huur verleend. Om die reden was het in principe niet toegestaan dat de bewoonsters uit werken gingen. In het onderhoud van de gebouwen, de salarissen van de onderwijzeressen, ook wel naaivrouwen genoemd, de directrice en de portier werd voorzien door schenkingen en contributies en door de opbrengsten van de naaischool en de huren. Hierdoor was het ook mogelijk om wekelijks porties vlees en brandstof uit te delen. Op bijzondere dagen zoals Pasen, Pinksteren en Kerstmis kregen de bewoonsters nog iets extra's. Zo omvatte de uitdeling ter gelegenheid van het Paasfeest in 1893 een kilo rijst, een krentenkoek, vier eieren en een dubbele portie vlees. (afb. 9)

Het aantal leerlingen op de naaischool nam steeds meer toe. In 1852 was er al sprake van 160 leerlingen en het gebouw in de tuin werd langzamerhand te klein. Het was dan ook geen

9. Rusthof in de Parkstraat, ca. 1920. De houten omheining in de tuin werd in 1925 vervangen door een ijzergaren hek.

10. Fragment van de kaart van Last/Lobatto, 1868. Deze kaart laat de situatie zien zoals die was voordat de Diaconesseninrichting de panden van de Rusthof in gebruik nam en ze verbond met de huizen in de Kazernestraat. De naaischool moest nog worden vergroot en ook de drie huizen aan de noordzijde van de tuin moesten nog gebouwd worden.

overbodige luxe dat Groen van Prinsterer in 1857 van mejuffrouw D.J. Alles tegen een lijfrente van f 90,- per jaar "een stuk grond met daarop een loods" kocht, direkt aan de Parkstraat gelegen. Nog datzelfde jaar verrees hier een pand waarvan de bovenverdieping bestemd was voor de naaischool. Ongeveer een jaar later kwam een enkele woning direkt links bij binnenkomst in de Rusthof tot stand. De steen in de gevel van dit huis vermeldt de datum 21-8-1869 maar dit jaartal heeft betrekking op het jaar waarin deze woning werd vergroot en "met eene verdieping verhoogd" (afb. 10). Vanaf dat moment verhuurde men dit huis in tweeën of stond het ter beschikking van de portier en zijn echtgeno(o)t(e). De vermelding 21-8 duidt op de verjaardag van Guillaume Groen van Prinsterer. Deze datum keert ook weer terug in de gevel van enkele huisjes die in 1870 werden gebouwd. Wat hiervan de preciese reden was blijft in nevelen gehuld.

Het jaar 1870 was een belangrijk jaar voor de Rusthof. De Diaconesseninrichting, een instelling die zich in eerste instantie ten doel stelde om "weduwen en ongehuwde vrouwen op te leiden tot het verplegen van zieken uit verschillende standen" en onder leiding van mejuffrouw S.K. de Bronovo stond, was sinds 1865 gevestigd in een pand aan de Kazernestraat 28.

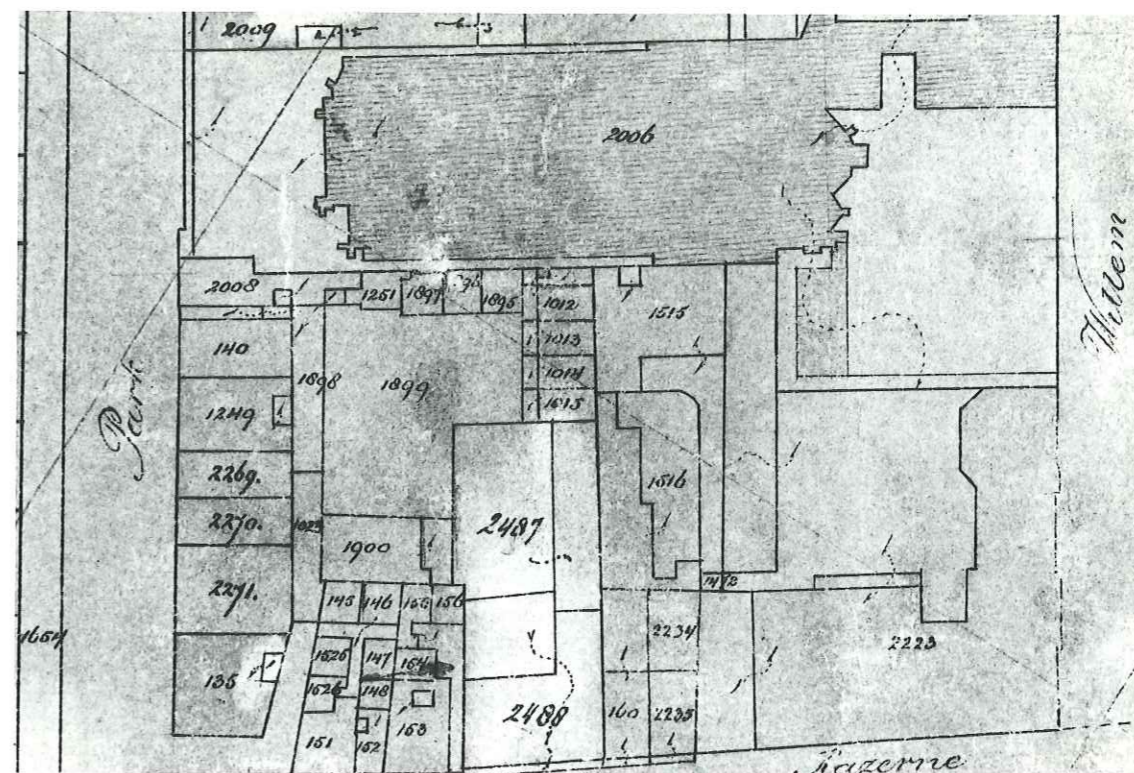
11. Het eerste onderkomen van de Diaconesseninrichting in de Kazernestraat, nr. 28.

Mevrouw Groen die in het oprichtingscomité van deze inrichting had gezeten, had het huis dat haar eigendom was, ter beschikking gesteld. Een jaar later stond zij ook het ernaast gelegen pand (nr. 30) af aan de Diaconesseninrichting. Kennelijk was dat nog niet voldoende want in 1869/70 wilde men verder uitbreiden. Groen stond een derde huis in de Kazernestraat (nr. 26) af dat in 1864 voor een bedrag van f 6600,- in zijn bezit was gekomen en zo konden deze drie panden tot één geheel verbouwd worden. De nummers 26, 28 en 30 werden samengevoegd onder nummer 28. Daarnaast, en dat was veel ingrijpender voor de Rusthof, wilde de Diaconesseninrichting de beschikking hebben over de "acht woningen der oude vrouwen (in 1842 gebouwd) en een stuk grond". Hoewel niet van harte ging de Vereniging Rusthof - die sinds 1867 als vereniging officieel werd erkend - akkoord met dit voorstel. Het pand nr. 45 van de Rusthof werd met de huizen aan de Kazernestraat verbonden door een tussenbouw bestaande uit een hoog en een lager deel, tevens vond een grondige verbouwing plaats. De geraamde kosten hiervan bedroegen zo'n f 9200,- en kwamen voor rekening van het echtpaar Groen van Prinsterer. Omdat de Rusthof nu woningen te kort kwam werden langs de noordzijde acht nieuwe woningen bijgebouwd (nrs. 55 tot en met 61). In oktober 1870 werden ze in gebruik genomen. De gevelsteen in de muur van dit bouwblok vermeldt de datum 21-8-1870. In datzelfde jaar besloot de vereniging dat de school in het pand aan de Parkstraat moest verhuizen. "Door aanbouw van de Parkstraat en toenemend gedruis werden het Bijbel lezen en gebed zeer moeilijk". Men liet de bestaande school in de tuin uitbouwen en erboven vier woningen inrichten. De nieuwe school kon in 1870 worden ingewijd door de predikant D. Molenaar, de woningen erboven kwamen pas drie jaar later gereed. De vroegere school aan de Parkstraat werd in het voorjaar van 1870 vertimmerd tot bovenhuis en verhuurd, terwijl het benedenhuis in 1874 een verbouwing onderging en als afzonderlijke woning werd verhuurd voor f 375,- per jaar. (afb. 11)

Toen in november 1874 het kerkbestuur van de St. Jacobusparochie vergunning vroeg een kerk te bouwen in de Parkstraat, ontstond er nogal wat opschudding in protestantse kringen. Men voelde zich bedreigd door de komst van zo'n hoog katholiek kerkgebouw dat bijna tegen de Rusthof aan zou worden gebouwd en dat op nog geen 136 meter afstand van de Kloosterkerk zou komen te liggen. Naast de kerkvoogdij en de kerkeraad van de Nederduits Hervormde Gemeente tekende het bestuur van de Rusthof bezwaar aan. In december 1874 verleende de gemeente toch een bouwvergunning op voorwaarde dat er geen luidklok in de toren zou komen. Toen bleek dat de kerk dit verbod overtrad diende de Rusthof in 1887 een protest in, maar uiteindelijk leerden de burenen met elkaar te leven.

De Vereniging Rusthof had niet alleen de panden rond de tuin en het huis in de Parkstraat onder haar beheer. In 1864 had Groen zich een "hofje van zes huizen en erven waarvan twee uitkomende aan de straat, met plaats, bleekveld

12. Fragment van een kadastraal kaart, situatie 1905. De percelen (nrs. 145 t/m 148, 151 t/m 156, 152-156 en 160) in de Kazernestraat die eveneens tot het bezit van de Vereniging Rusthof behoorden, tekenen zich duidelijk af. Op dat moment waren de huizen op perceelnummer 2488 in handen van het Rijk gekomen.

en pomp gelegen in een slop uitkomende in de Kazernestraat", gekocht voor f 4450,- en deels door de timmerman Fieri laten opknappen. In 1872 kocht het echtpaar Groen bovendien voor de Vereniging Rusthof "een winkelhuis met erve met plaatsje aan de Kazernestraat en een poort met drie huisjes met erf naast en achter het winkelhuis" voor f 7700,-. Deze huisjes konden gehuurd worden door families of alleenstaande personen die niet aan de leeftijds-eis hoefden te voldoen maar die overigens wel geacht werden de protestantse godsdienst te belijden. (afb. 12)

Op 19 mei 1876 overleed Guillaume Groen van Prinsterer. Hij vermaakte zijn bezittingen aan de Parkstraat en de Kazernestraat aan de Vereniging Rusthof. Ook de panden die toen in gebruik waren bij de Diaconesseninrichting vielen onder de nalatenschap, met uitzondering van de twee huizen die op naam stonden van zijn echtgenote. Deze huizen liet zij na haar overlijden op 14 maart 1879 na aan de vereniging te zamen met een bedrag van f 27908,92. Datzelfde jaar verliet de Diaconesseninrichting de panden aan de Kazernestraat en verhuisde naar een nieuw gebouw aan de Laan van Meerdervoort. Het bestuur van de Rusthof besloot de huizen in de Kazernestraat te verhuren en het gebouw in de tuin van de Rusthof dat ook wel bekend stond als de 'Lange Gang' of het 'Zusterhuis' opnieuw in gebruik te nemen als woningen voor 'oude vrouwen'. Het begrip 'Lange Gang' heeft te maken met het feit dat de kamers in dit gebouw alle uitkomen op een

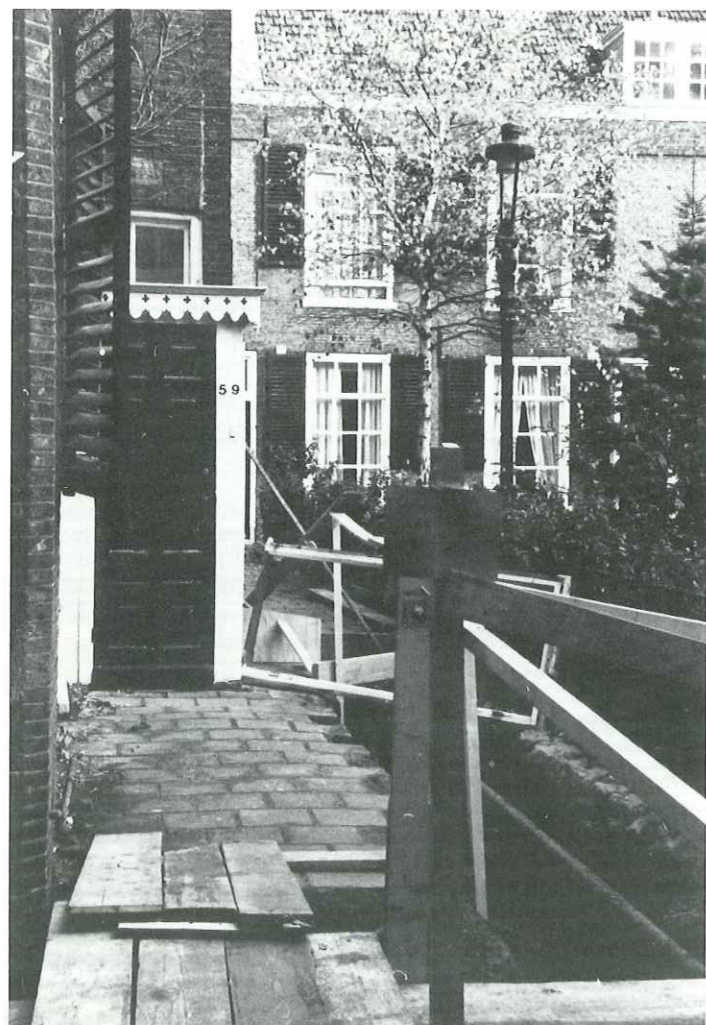
lange gang. Het bleek geen probleem te zijn bewoners voor deze kamers te vinden. De wachtlijst was over het algemeen vrij lang. Bovendien had mevrouw Groen een paar jaar voor haar dood bedongen dat mocht zij "worden opgeroepen, altijd zij zullen voorgaan die in betrekking tot haar stonden". Daarnaast wilde zij dat dit huispersoneel gedurende hun verdere leven een uitkering van f 1,- per week zouden ontvangen. In 1880 werden dan ook twee kamers van de 'Lange Gang' toegewezen aan de keukenmeid Antje Wieligmans en aan Leentje Maarleveld die werkmeid was geweest bij mevrouw Groen.

In het jaar van overlijden van mevrouw Groen van Prinsterer breidde de vereniging nog een keer haar bezit uit. Het huis in de Kazernestraat 32 werd gekocht voor een bedrag van f 7500,-. Nu had men bijna een aaneengesloten blok huizen in de Kazernestraat in bezit. Dat was ook destijds de bedoeling geweest van mevrouw Groen die hoopte op die manier de Rusthof verder te kunnen uitbreiden. In de jaren die volgden werden nog diverse aankoopopgingen gedaan maar die hadden geen succes. Bovendien bleek telkens dat vooral het verhuren en het onderhoud van het pand Kazernestraat 28 grote moeilijkheden opleverde. Voldoende geld om aangekochte panden af te breken en nieuwe kleinere huizen te bouwen was er niet. In 1904 deed het Rijk een bod op de huizen nrs. 28 en 32 ten behoeve van de Posterijen. Het bestuur besloot dan ook de panden te verkopen voor f 35.500,-. Ook de kleinere huisjes in de Kazer-

nestraat gaven in die jaren problemen. Eigenlijk moesten er grote reparaties uitgevoerd worden, maar men wist dat de 'Bouwpolitie' de woningen waarschijnlijk zou afkeuren zodra er een vergunning voor zo'n renovatie werd aangevraagd. Daarom werd meestal volstaan met lapmiddelen. In 1910 gingen er bovendien geruchten dat het Rijk de huisjes zou willen aankopen. Uiteindelijk ging deze aankoop niet door en stond men toch weer voor grote uitgaven. Omdat nieuwbouw op die plek waarschijnlijk ook niet de goedkeuring van de 'Bouwpolitie' – toen Bouw- en Woningtoezicht – zou kunnen wegdragen, besloot men de huisjes te koop aan te bieden. Uiteindelijk kocht de autohandelaar J. Swart in 1926 de huisjes op en liet hij ze afbreken teneinde er een eigen pand te kunnen neerzetten.

In het begin van deze eeuw floreerde de naaischool ook niet meer als tevoren. De voornaamste reden hiervan was de invoering van de leerplichtwet waardoor meisjes niet meer op elf- of twaalfjarige leeftijd de school verlieten maar op veertienjarige leeftijd. Bovendien werd er op de stadsscholen ook les in naaien en stoppen gegeven. Om het leerlingenaantal, dat in 1906 was gedaald tot vijftig en in 1907 zelfs nog maar zevenentwintig leerlingen bedroeg, nog wat op te vijzelen hield men een actie waarbij scholen verzocht werd de naaischool

14. De renovatie in volle gang (1986).

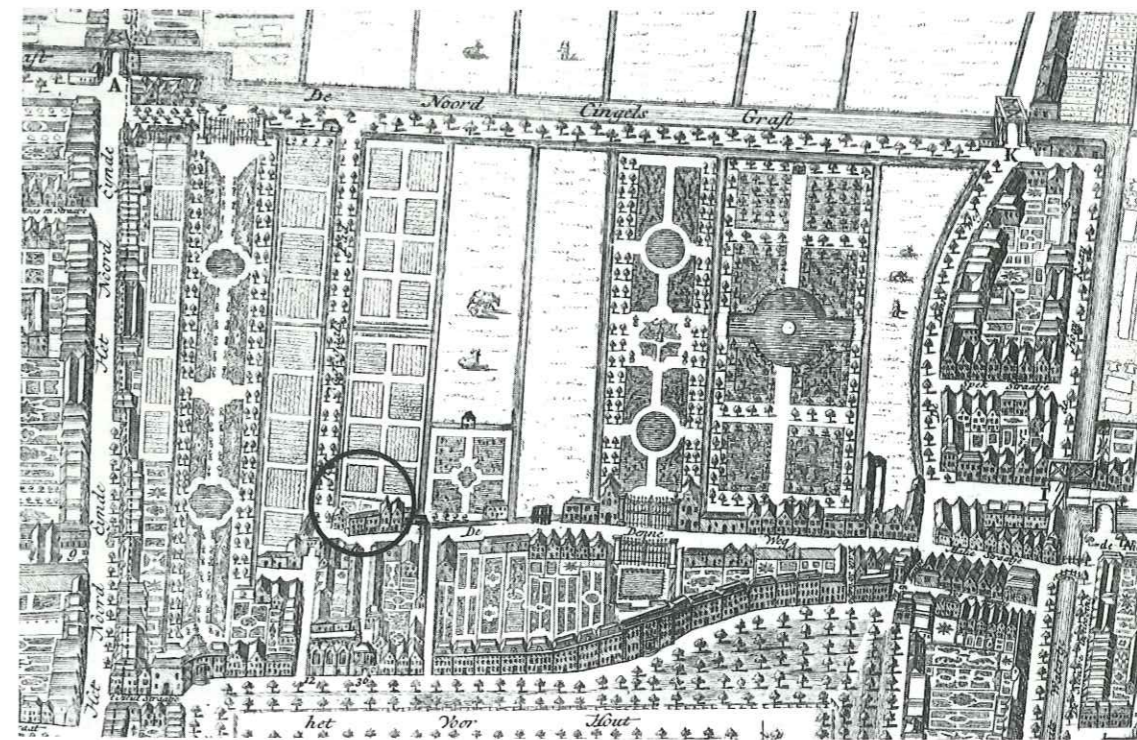
13. Bord van de naaischool. Met ingang van 1913 was het naaionderwijs niet langer gratis.

meer bekendheid te geven. De campagne had succes en in 1909 moesten zelfs advertenties worden geplaatst om meer werk te krijgen. Dit kon echter niet verhinderen dat in de jaren die volgden de belangstelling voor de naaischool steeds verder terugliep. Op 18 juli 1930, een jaar voor het honderdjarig jubileum, moest de naaischool definitief worden gesloten. In 1931 werd nog wel het honderdjarig bestaan van de Rusthof gevierd, alhoewel de echte jubilaris niet meer bestond. (afb. 13)

Het pand in de Parkstraat dat regelmatig van huurders wisselde omdat men in die tijd de huur van zo'n groot pand moeilijk kon opbrengen, werd in 1927 verbouwd tot winkelpand. Een eigenaar van een bloemenmagazijn in de Parkstraat was bereid het huis van de Vereniging Rusthof te huren onder voorwaarde dat de vereniging het pand zou verbouwen. Voor de naaischool die na de sluiting in 1930 leegstond, werd gelukkig in 1934 ook een huurder gevonden. De autoimporteur Swart, die al eerder de huisjes in de Kazernestraat had gekocht, wilde de ruimte gebruiken voor de opslag van auto-onderdelen. Deze huurder was nogal honkvast want hij zou daar precies vijftig jaar blijven. In 1984-'85 werd uiteindelijk besloten het gehele gebouw van de naaischool grondig te renoveren, waarna de woning ruimte bood aan twee personen. In diezelfde jaren werd een groot deel van de tussenbouw die de panden van Bronovo in de Kazernestraat verbond met de woningen in de Rusthof, gesloopt. Alleen het hoge bouwdeel dat na de splitsing in 1904 bij de Rusthof bleef staat er nu nog en is heel duidelijk te herkennen. Tenslotte bleek ook dat de gehele Rusthof niet meer gebaat was bij incidentele opknappbeurten. Een algehele renovatie was nodig wilde men de bewoonsters een enigszins gerieflijk onderdak bieden in een hofje dat al bijna anderhalve eeuw oud is. (afb. 14)

Bronnen:
 Archief van de Vereniging Rusthof (GA)
 Archief van de Gemeentesecretarie, Kadastrale registers Kluit, M.E. Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865. Amsterdam, 1970.

2. Stedebouwkundige aanleg en bouwgeschiedenis

15. Detail van de kaart van Langeweg uit 1747. De Kazernestraat heette toen ook Denneweg (de cirkel geeft de plaats aan waar de Rusthof werd gesticht).

Stedebouwkundige ontwikkeling van het gebied rond de Rusthof

De Rusthof ligt in een stadsdeel dat tot ver in de 19de eeuw nog vrijwel onbebouwd was. Het gebied, omsloten door het Noordeinde, Kazernestraat, Denneweg en Mauritskade was in langgerekte kavels opgesplitst (afb. 15). Deze kavels liepen in de lengterichting van de Kazernestraat tot aan de Mauritskade. Ze werden gebruikt als weiland en moestuin. In de 18de eeuw bevond zich hier tevens een aantal in barokstijl aangelegde tuinen. De enige wegen in dit gebied waren de Kloosterkerkstraat (links van de aan het Lange Voorhout gelegen Kloosterkerk) en in het verlengde hiervan het Nachtegaalspad. De beide straten waren tot 1819 door middel van een poortgebouw van elkaar gescheiden. In 1614 werd het Nachtegaalspad door Jacob van de Werve aan de stad verkocht,

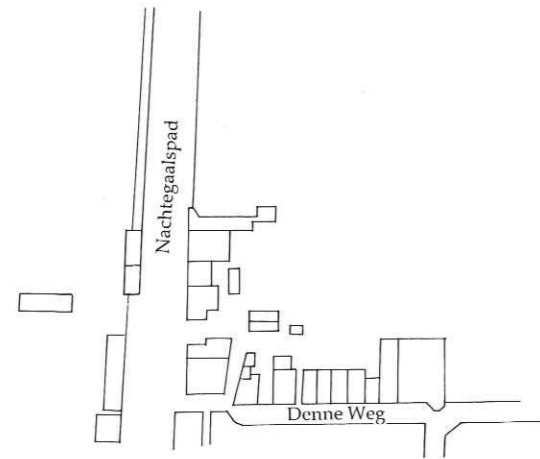
16. Aquarel van P.C. la Fargue uit de 18de eeuw van het Nachtegaalspad (de latere Parkstraat) gezien vanaf de Noordwal. De Noordwal werd in 1861 vernoemd tot Mauritskade.

waardoor een openbare verbinding werd verkregen vanaf het Lange Voorhout naar de rond dat jaar aangelegde noordelijke stadsomgrachting en Noordwal (in 1861 vernoemd tot Mauritskade). Het Nachtegaalspad moeten wij ons niet als een brede, fraai aangelegde weg voorstellen. Het was een vrij smal pad, dat aan beide zijden door sloten werd begrensd (afb. 16). In 1859 werden de Kloosterkerkstraat en het Nachtegaalspad verbreed en verhard. Toen werden ook beide namen veranderd in Parkstraat. De versmalling van de Parkstraat ter hoogte van de Kazernestraat geeft nog altijd de vroegere scheiding tussen de beide wegen aan. Aanleiding voor de verbreding en vernoeming van beide straten was de aanleg tussen 1857 en 1861 van het Willemspark. Het midden in het villapark gelegen monumentale Plein 1813 werd door de verbreding van de Parkstraat in het verlengde van de Alexanderstraat visueel bij de binnenstad betrokken.

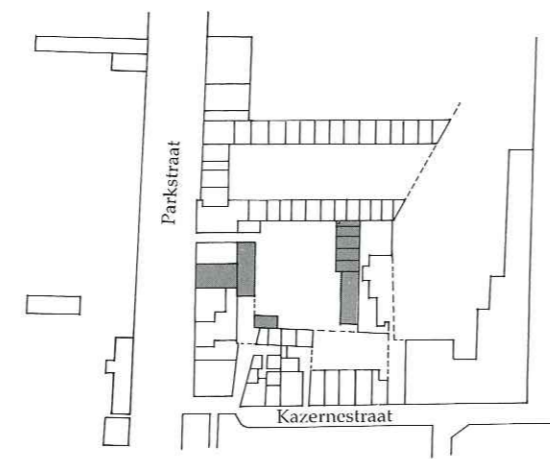
Tot in het midden van de 19de eeuw kende het gebied tussen de Denneweg en het Noordeinde weinig bebouwing. Alleen de Denneweg en het Noordeinde zelf waren toen reeds lang aan weerszijden bebouwd. Langs de zuidzijde van de Kazernestraat bevonden zich voornamelijk koetshuizen en achteruitgangen, die tot de achtererven van de panden aan het Lange Voorhout behoorden. Opvallend is wel, dat op de plaats waar later de Rusthof zou verrijzen, in 1825 al oudere bebouwing langs het Nachtegaalspad aanwezig was (afb. 17). De enige grootschalige nieuwbouw uit de eerste helft van de 19de eeuw was de Oranjekazerne uit 1824.

Op de plaats van deze in 1919 afgebrande kazerne staat nu het flatgebouw van Co Brandes uit 1930 (Louis Couperusplein). Toen rond 1840 de eerste huisjes voor de Rusthof in gebruik werden genomen lagen deze nog in een landelijk gebied. Tussen 1850 en 1900 veranderde dit beeld echter snel. De grote bevolkingsgroei van 's-Gravenhage in deze periode leidde ertoe dat naast de aanleg van nieuwe wijken buiten de stadsomgrachting ook de landelijke gebieden binnen de oude stad wer-

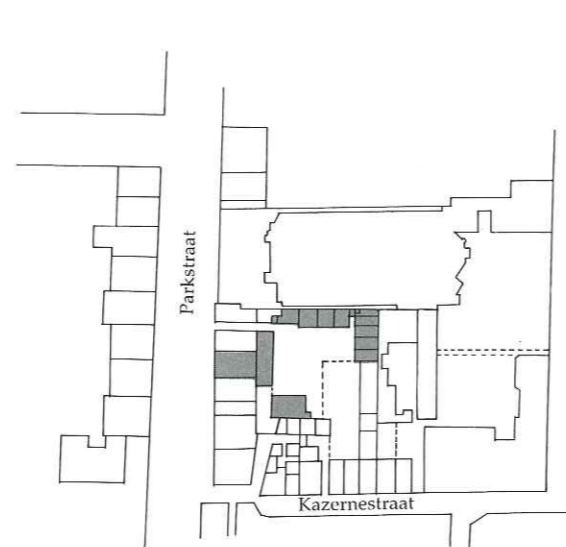
den volgebouwd. Langs de verbrede Parkstraat verrezen monumentale woningen en in dit deel van de stad werden nieuwe straten aangelegd (Willemstraat 1852, Nieuwe Schoolstraat 1860, Oranjestraat 1863 en Paleisstraat 1883). De naast de Rusthof gelegen neo-gotische kerk, de H. Jacobus de Meerdere, van de architect P.J.H. Cuypers kwam in 1878 gereed. Hiervoor werd een arbeidershofje uit de eerste helft van de 19de eeuw gesloopt.

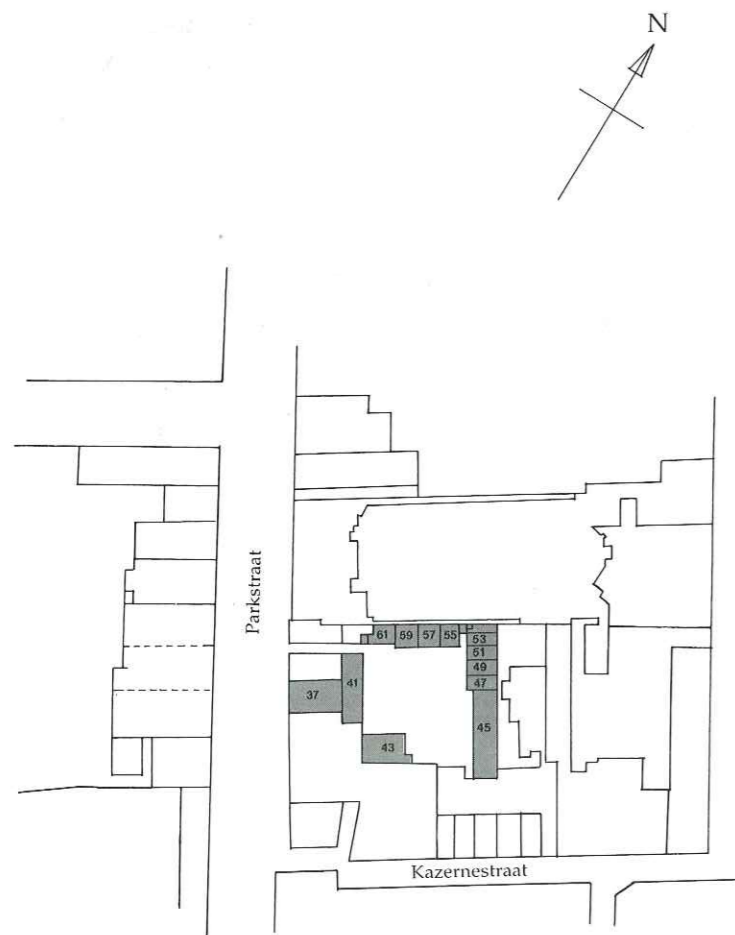
a. situatie rond 1825

b. 1849-1869

c. 1870-1879

d. situatie na 1982

17. Schematische weergave van de ontwikkeling van de Rusthof.

Bouwgiedenis van de Rusthof en de Naaischool

De Rusthof, gesticht door Elisabeth Groen van Prinsterer-Van der Hoop, is de oudste van de drie particuliere 19de eeuwse hofjes, die gebouwd werden uit liefdadigheidsoverwegingen. De andere twee zijn de hofjes van de Lammerstichting aan de Schelpstraat en de Badhuisstraat uit 1874-1875. Naast deze liefdadigheidshofjes telde Den Haag aan het einde van de 19de eeuw circa 700 arbeidershofjes.

Concrete stappen voor de bouw van een hofjescomplex, bedoeld voor hervormde oude dienstboden, werden in 1841 genomen toen hiervoor een stuk grond aan de huidige Parkstraat werd aangekocht. Langs de zuidzijde achter de bebouwing aan de Parkstraat verrezen hier in 1841-1842 een bestuursgebouw en een directricewoning (nr. 41, afb. 18). Het bestuursgebouw van twee bouwlagen werd geheel nieuw opgetrokken maar voor de aansluitende directricewoning werd van een bestaand gebouw gebruikt gemaakt. Deze woning, bestaande uit een souterrain en één bouwlaag, werd hiervoor ingrijpend verbouwd. Een klein gevelsteentje in de voorgevel van het bestuursgebouw vermeldt het bouwjaar. Dit jaartalsteentje is tevens voorzien van de initialen "GVP" en een, door aantasting van het natuur-

18. De vroegste bebouwing van de Rusthof. De hoge behuizing waarin de bestuurskamer is ondergebracht dateert uit 1841-1842. De aansluitende lagere woning is ouder maar werd voor het gebruik van de Rusthof grondig verbouwd (foto uit 1987)

steen, onleesbaar geworden, datumaanduiding. Ook een tweetal woningen langs de noordzijde van de hof, dat verderop behandeld zal worden, bezit dergelijke gevelsteentjes. Hier is de datum "21/8" duidelijk te lezen. Deze datum verwijst naar de verjaardag op 21 augustus van de echtgenoot van de stichtster van de Rusthof, Guillaume Groen van Prinsterer. Vrijwel gelijktijdig met de bouw van de bestuurskamer en de directricewoning kwamen aan de overzijde de eerste woningen tot stand (nr. 45). Deze woningen waren in één bouwblok van twee verdiepingen ondergebracht. Nr. 45 bestond oorspronkelijk uit een aantal woninkjes, ieder één kamer groot (vier beneden en vier op de verdieping). Via een over de hele lengte van het huis lopende gang langs de achtergevel (zowel boven als beneden) kon men de kamertjes van binnenuit betreden. De acht hier gehuisveste oudere dames moesten dus allen gebruik maken van de ingang aan de linkerkant van deze vleugel. Boven de ingang is een gevelsteen met een verwijzing naar een bijbeltekst ingemetseld. Een tweede gevelsteen met het jaar van de bouw bevindt zich rechts van de ingang. In 1849 werd aansluitend op de woningen van nr. 45, iets vooruitspringend, een tweede blok van acht woninkjes bijgebouwd (nrs. 47 t/m 53, zie afb. 17). Hoewel voor de gevels van dezelfde rode handgevoerde baksteen gebruik is gemaakt en ook de vensters met kleine roedeverdeling identieke profileringen bezitten, waren deze toch wezenlijk anders van opzet. Ook hier bestond het bouwblok uit acht woningen maar per twee boven elkaar gelegen kamertjes was telkens één ingang beschikbaar. De woning op de begane grond was achter de ingang direct te betreden maar voor de bovenwoning moest men gebruik maken van een steile houten trap.

19. Philibertspant op de zolder van nr. 55/59. (foto uit 1987).

Boven de beide ingangen zijn gevelsteentjes ingemetseld, die eveneens verwijzen naar teksten uit de bijbel. Ter verfraaiing werden de grote blindnissen boven de ingangen met gele steentjes ingevuld.

De indeling van deze woninkjes was zeer eenvoudig. Tot de standaardindeling behoorde een schouw, bedstede en een kleine kookruimte. De zolders zijn vanaf het begin ongedeeld geweest en dienden als gemeenschappelijke opslagruimte. Voor elk venster was een hekje geplaatst, waarachter plantenbakken konden worden neergezet. De houten raamluiken tegen de felle zonneschijn zijn nog overal aanwezig. De woninkjes bezaten geen sanitaire voorzieningen maar er was wel een openbare was- en toiletgelegenheid, die in een aparte ruimte links van nr. 53 was ondergebracht. Voor de ingang van nr. 45 bevond zich op het binnenterrein een hardstenen waterpomp. Opvallend is dat alle kappen zijn geconstrueerd volgens het principe Philibert Delorme (afb. 19). Deze in 1561 door de franse bouwmeester Philibert Delorme ontwikkelde spantconstructie is samengesteld uit korte planken in de vorm van cirkelsegmenten. De planken liggen in drie lagen tegen elkaar met verspringende stootnaden. In Nederland is deze spantconstructie voornamelijk in de 19de

20. Parkstraat 37. In dit pand was van 1858 tot 1870 de naaischool gehuisvest (foto uit 1987).

21. De woninkjes op de verdieping van de nieuwbouw uit 1870 (nrs. 55 t/m 59) tijdens de renovatie van 1987. Van het oorspronkelijke interieur zijn de eenvoudige stucplafonds, een rookkanaal en de houten vloerdelen te zien.

eeuw toegepast en dan nog slechts in beperkte mate. Ook de later toegevoegde bebouwing van de Rusthof zou, met uitzondering van Parkstraat 37, van deze bijzondere kapvorm worden voorzien.

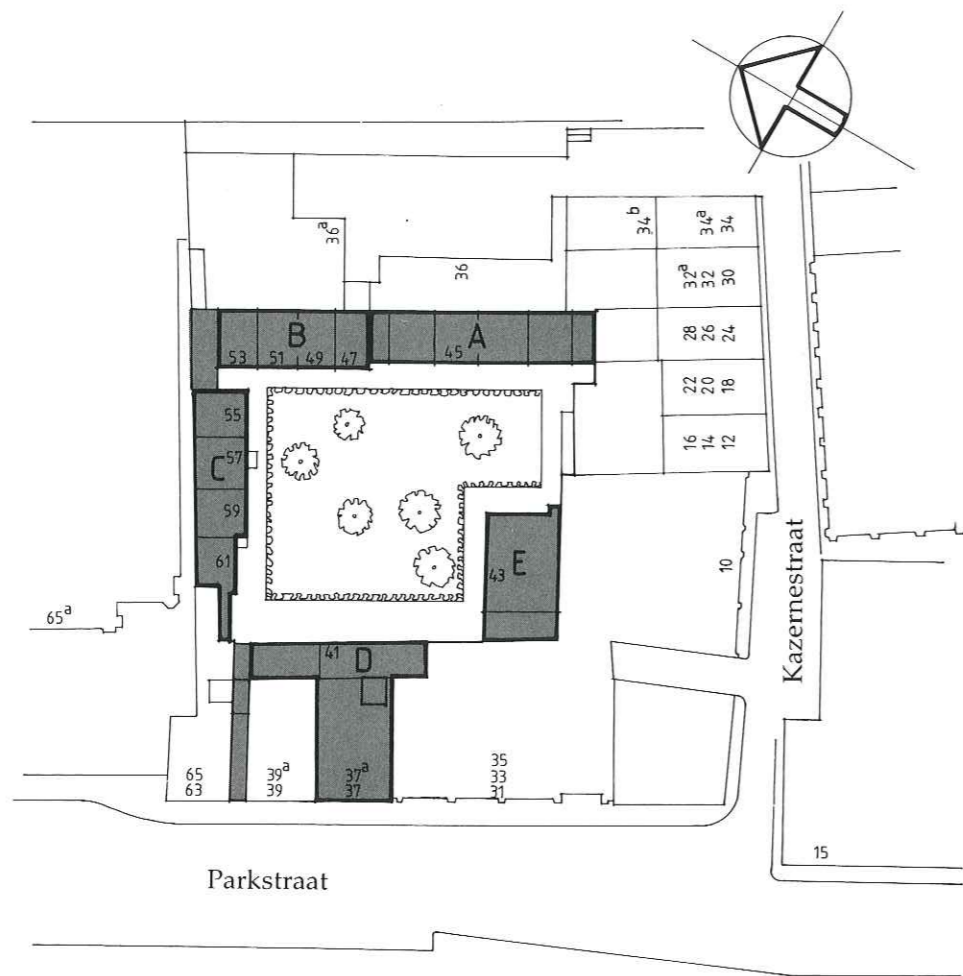
De huisvesting van de in 1831 door mevrouw Groen van Prinsterer opgerichte naaischool, die rond 1846 was overgebracht naar een ten tijde van de grondaankoop reeds bestaand gebouw op de binnenplaats (ter plaatse van het huidige nr. 43), was door de toename van het aantal leerlingen te klein geworden. In 1857-1858 werd daarom aan de Parkstraat een nieuw pand gebouwd (nr. 37), dat door de school in gebruik werd genomen. Het klaslokaal bevond zich op de hoge verdieping waar de karakteristieke rondboogvensters voor voldoende lichttoetreding zorgden. In 1927 vond een verbouwing plaats tot winkel, waarvoor de begane grond werd verhoogd en in de voorgevel een winkelpui werd geplaatst. Toen zijn ook de boogvensters op de verdieping aan de onderzijde ingekort. Oorspronkelijk heeft het oude schoolgebouw tussen lagere 18de-eeuwse bebouwing gestaan. Rond de eeuwwisseling zijn de belendende panden vervangen door hogere nieuwbouw. In 1982 hebben de panden rechts van nr. 37 weer plaats moeten maken voor een modern kantoorpand. Hierdoor is nr. 37 (dat ook nu nog eigendom van de stichting "De Rusthof" is) thans een opmerkelijk laag pand in de gevelrij (afb. 20).

Van grote invloed op de verdere bouwgeschiedenis van de Rusthof was de opening in 1865 van het Bronovo ziekenhuis te 's-Gravenhage. Aanvankelijk stelde mevrouw Groen van Prinsterer een viertal 18de-eeuwse huizen aan de Kazernestraat (de huidige nrs. 12 t/m 32a) welwillend beschikbaar aan dit nieuwe Diaconessehuis. Door de toenemende uitbreiding van het aantal zusters en patiënten werden in 1870 de woninkjes van nr. 45 aan de Rusthof

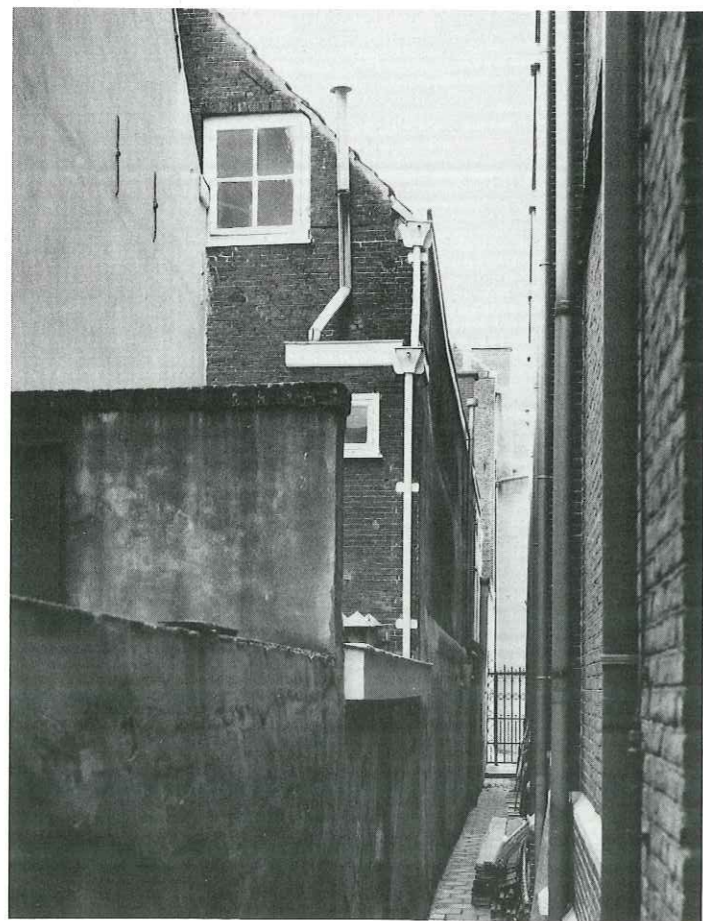
onttrokken en in gebruik genomen door het ziekenhuis. Door middel van een tussenbouw werd nr. 45 met het ziekenhuis verbonden. Hoewel deze tussenbouw ten dele inmiddels weer is afgebroken, is de aanbouw tegen de oude woningen gebleven. In de gevel van deze gepleisterde aanbouw is een grote gevelsteen met het opschrift "Psalm CIII" gemetseld. Ter compensatie voor het verlies van de woninkjes werden in 1870 langs de noordzijde acht nieuwe woninkjes gebouwd (nrs. 55 t/m 59). De vier kamers op de verdieping waren bereikbaar via een gang tegen de achtergevel (afb. 21) Een jaar eerder, in 1869, had tegen oudere bebouwing direct links van de ingang al een uitbreiding plaatsgevonden (nr. 61). De gevelsteentjes met het bouwjaar en met verwijzingen naar bijbelteksten ontbreken ook hier niet. Opvallend zijn de houten uitbouwten voor de ingangen met gesneden decoratieve randen. In 1879 verhuisde het Bronovo-ziekenhuis naar een nieuw gebouw aan de Laan van Meerdervoort waarna de woninkjes van nr. 45 weer door de Rusthof in gebruik zijn genomen.

Vanwege het toenemende straatruoer aan de Parkstraat, dat met name het bijbellezen en het gebed voor de leerlingen van de naaischool bemoeilijkte, werd in 1870 besloten het oude leslokaal op het binnenterrein grondig te verbouwen en de school weer op deze plaats te huisvesten. Het gebouw kreeg een verdieping (die tot woonruimte diende) en werd ter linkerzijde met twee vensterassen uitgebreid. De gevelsteen met de inscriptie "juli 1846" links van de ingang duidt waarschijnlijk op de huisvesting van de naaischool in dat jaar op de Rusthof. Boven de ingang is een gevelsteen met het opschrift "Spreuken 8 vers 17". In 1930 werd de school door het teruglopen van het aantal leerlingen en de stijgende exploitatiekosten gesloten.

Door de bouw in 1982 van het grote kantoorpand op de hoek Parkstraat/Kazernestraat is de begrenzing van de zuid-westhoek van de hof vernieuwd maar verder is ook na de laatste restauratie het uiterlijk van het hofje met zijn eenvoudige bakstenen gevels en karakteristieke vensters nog hetzelfde als in 1870.

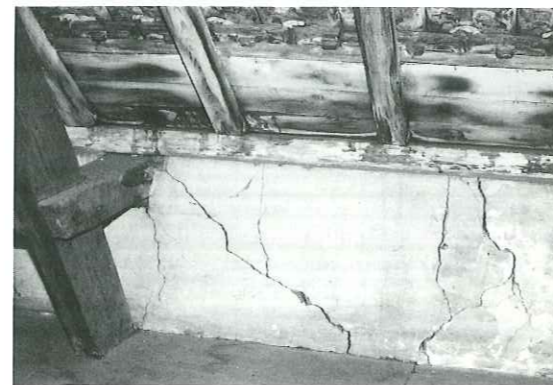

22. Situatietekening van de Rusthof, voor de restauratie.

23. Gang tussen bouwblok C en de H. Jacobus de Meerdere, voor de restauratie.

24. Bouwtechnische staat van kapvoet en borstwering (bouwblok A).

3. De renovatie en restauratie

In het begin van 1985 kreeg het architectenbureau Ton Deurloo van het bestuur van de Stichting "Rusthof" opdracht een plan te maken voor de algehele renovatie en restauratie van het hofje. Daarbij moest ook worden onderzocht of een dergelijk plan financieel haalbaar kon worden, gebruik makend van subsidieregelingen van rijk, provincie en gemeente.

Het hofje voor de renovatie en restauratie

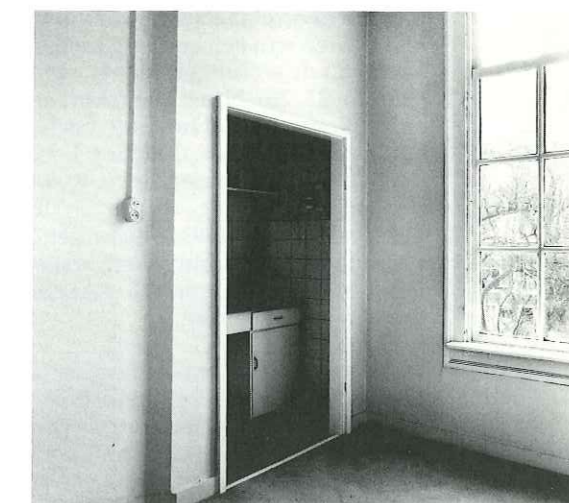
Het hofje bestond uit een aantal bouwblokken, gegroepeerd rondom een carrévormige binnenplaats met tuin. Tot het complex behoorde ook het pand Parkstraat 37-37a. De renovatie van de bovenwoning (nr. 37a) maakte deel uit van het project. (afb. 22)

De problematiek met betrekking tot het hofje was tweeledig.

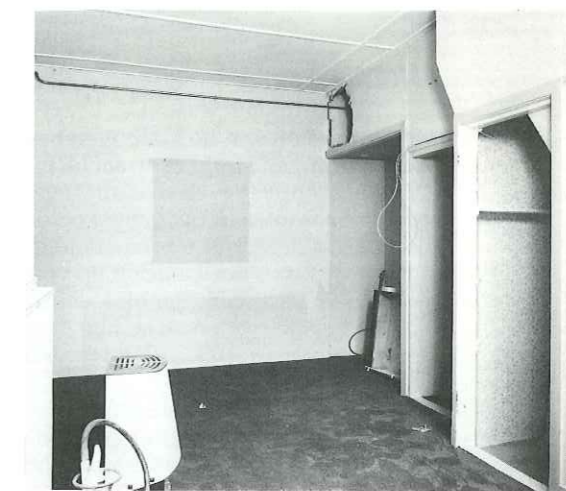
In de eerste plaats mankeerde er veel aan de bouwkundige toestand van de bouwblokken: slechte goten en hemelwaterafvoeren, verrotte raamkozijnen, verrotte onderdelen van kap, balklagen en vloeren (afb. 23). De gevels vertoonden scheuren in het metselwerk, ontstaan door verzakkingen van de zwakke funderingen van het hofje (funderingen op staal met een aanlegdiepte van circa 100 cm). Deze verzakkingen waren het gevolg van de vele bouwactiviteiten in de directe omgeving (afb. 24).

Daarnaast werd een reeks van onvolkomenheden geconstateerd, die omschreven kunnen worden als "achterstallig onderhoud". Bovendien was de gehele infrastructuur (hoofdrieling, hoofdleidingen van gas, water en electra) aan vervanging toe.

27. Het binnenterrein, voor de restauratie.

25. Verdieping van nr. 49, voor de restauratie.

26. Begane grond van nr. 49, voor de restauratie.

In de tweede plaats waren de woontechnische kwaliteiten van een zodanig niveau, dat de verhuur van de woningen steeds meer problemen gaf (afb. 25, 26). Naast een tekort aan ruimte ontbraken vele voorzieningen geheel of gedeeltelijk, zoals toiletten, douches, kookmogelijkheden, ventilatievoorzieningen, isolatie van wanden en plafonds, etc.

Ook waren de installatietechnische zaken aan vervanging toe of ontbraken, zoals riolering, gas, water, electra, centrale verwarming, telefoon en kabeltelevisie.

Het binnenterrein was enigszins verwaarloosd. Langs de gevels liep een pad, bestraat met grijze betontegels. Het centrale gedeelte (tuin) werd van dit pad gescheiden door een eenvoudig hekwerk met een vulling van gaas. Een enkele straatlantaarn zorgde voor de verlichting van het terrein (afb. 27).

Het plan

Het opheffen van de hierboven beschreven tekortkomingen stond centraal bij het ontwerpen van een renovatie- en restauratieplan. Het feit dat het complex in het geheel op de rijkslijst van beschermde monumenten stond leverde aanvullende randvoorwaarden op voor de te kiezen oplossingen. Per blok werd in de eerste plaats bekeken of en zo ja, hoe de woningplattegronden verbeterd konden worden.

Blok A, huisnummer 45 (afb. 28)

Voor renovatie: vijf woningen van een, twee of drie kamers, na renovatie: vier tweekamerwoningen.

De lange gang aan de achterzijde werd bij de woningen gevoegd. Hierdoor werd het mogelijk per bouwlaag twee woningen te realiseren met woonkamer, slaapkamer, keuken, badkamer en toilet.

De zolder werd verbouwd en ingericht tot soosruimte voor de bewoners van het hof. Daartoe werden de kap geïsoleerd, een bar met keukenblok geplaatst en diverse voorzieningen aangebracht.

Blok B, huisnummers 47 t/m 53 (afb. 30, 31)

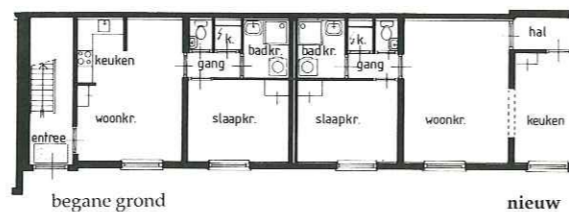
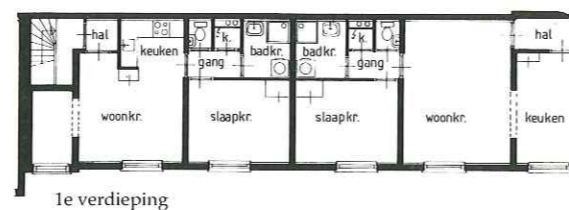
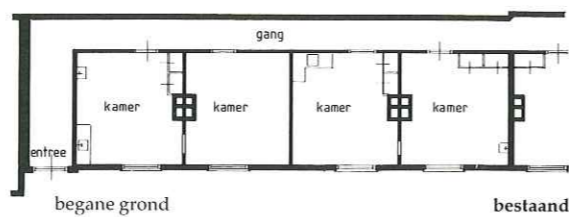
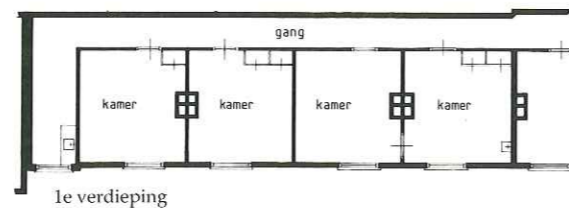
In dit blok van vier woningen werden de oorspronkelijke woningplattegronden bijna geheel gehandhaafd.

Op de begane grond bleef de woonkamer gesitueerd met als toevoeging een nieuwe keuken. Op de verdieping bevinden zich de slaap- en badkamer. De kapverdieping bleef als berging in gebruik.

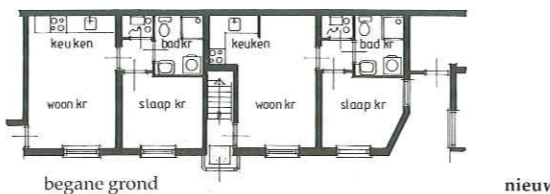
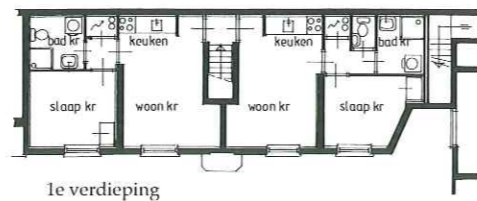
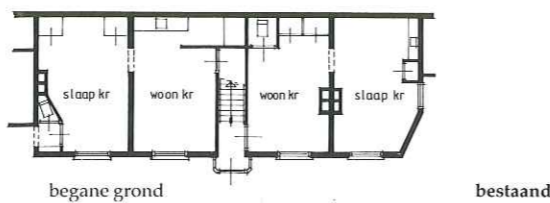
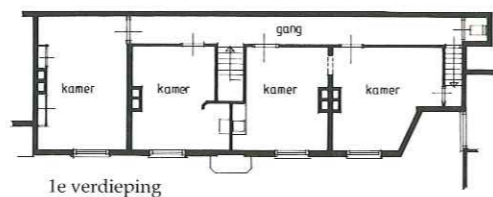
Blok C, huisnummers 55 t/m 61 (afb. 29)

Voor renovatie: vijf tweekamerwoningen en een éenkamerwoning, na renovatie: vijf tweekamerwoningen.

Op de begane grond van dit blokje werd door middel van enkele ingrepen een tweetal volwaardige tweekamerwoningen en de woon-eetkamer met keuken van nr. 61 gerealiseerd. Deze woning heeft als enige in dit blok de slaapkamer met badruimte op de verdieping. De gang aan de achterzijde in het deel met de nrs. 55 t/m 59 verviel. Hierdoor ontstond de mogelijkheid

28. Een deel van blok A, voor en na de restauratie.

29. Een deel van blok C, voor en na de restauratie.

30. Verdieping van nr. 47, na de restauratie.

31. Begane grond van nr. 47, na de restauratie.

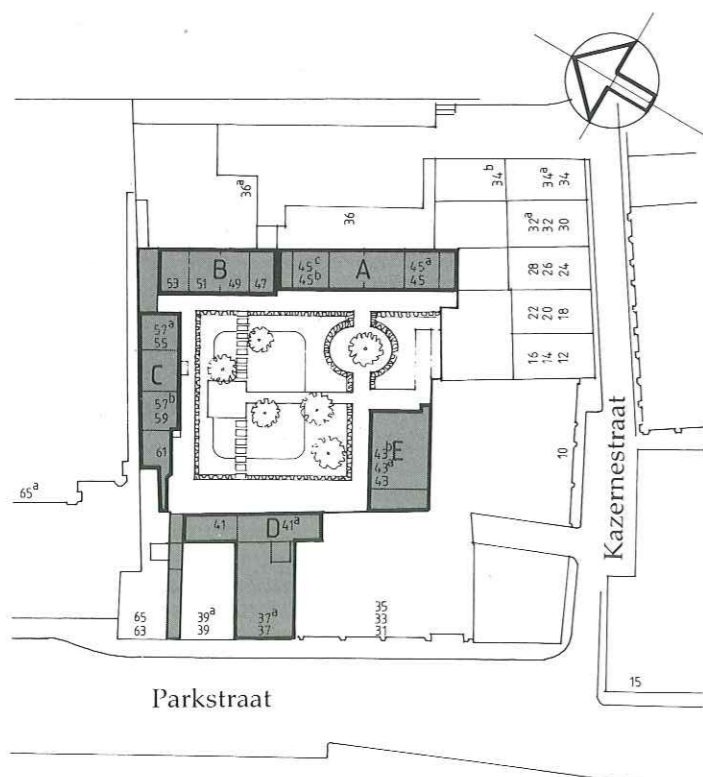

32. Blok D tijdens de uitvoering van de restauratie.

twee tweekamerwoningen te ontwerpen, die evenals de overige woningen van dit blok via de centrale entree te bereiken zijn. In de kap is ruimte voor een aantal bergingen.

Blok D, huisnummer 41 (afb. 32).

Voor renovatie: regentenkamer, een tweekamerwoning en woning van de beheerder, deze situatie bleef ongewijzigd. In dit blok bleven de regentenkamer en de beheerderswoning onveranderd. De bestaande tweekamerwoning werd gewijzigd. Allereerst werd een nieuwe entree ontworpen: een buitentrap naar het souterrain, dat circa 50 cm. werd uitgegraven. Hierdoor kwam ruimte vrij voor een woonkamer, keuken met eethoek en badkamer. Op de verdieping werd de slaapkamer gesitueerd.

Blok E, huisnummer 43

Op de begane grond en verdieping van dit blok waren enige jaren geleden reeds twee ruime tweekamereenheden ingebouwd. Tijdens de grote renovatie werd de kapverdieping benut voor de inbouw van nog een tweekamerwoning.

Parkstraat 37-37a

De begane grond (nr. 37) bleef ongewijzigd. Op de verdieping (nr. 37a) werd de bestaande tweekamerwoning gerenoveerd en voorzien van de noodzakelijke woontechnische verbeteringen. De kapverdieping werd, voorlopig, niet aangepakt en kan als berging worden benut.

Naast de hierboven beschreven wijzigingen van de diverse indelingen van de woningen, werden alle geconstateerde bouwtechnische gebreken aan de casco's verholpen en alle vernieuwde woningen uitgerust met de gewenste, moderne technische voorzieningen. Aldoende werden in het complex zestien tweekamerwoningen gerealiseerd en telt het gehele hofje, inclusief de ongewijzigde beheerderswoning en de reeds vernieuwde eenheden in nr. 43, negentien woningen, een regentenkamer en een bedrijfsruimte (nr. 37), in gebruik als restaurant.

Het binnenterrein (afb. 33)

De indeling van het terrein werd veranderd, waardoor de gebruiksmogelijkheden vergroot en aangenamer werden gemaakt: een tweetal plekken werd voorzien van banken. De paden langs de gevels kregen een meer bij het karakter van het hofje passende klinkerbestrating. De beplanting werd aangepast en aangevuld, het hek in een passende vormgeving vernieuwd. Tenslotte werd een aantal klassieke straatlantaarns geplaatst. Door al deze verbeteringen ontstond een karakteristiek geheel met comfortabele woningen, gelegen aan een aangename binnentuin: een oase van rust, middenin de drukke Haagse binnenstad (afb. 1).

Het project, uitgevoerd door het aannemersbedrijf W.M. Meyer uit Leiden, kostte totaal circa f 1.500.000,- en werd mogelijk gemaakt door bijdragen van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (de "regeling geldelijke steun aan particuliere huurwoningen 1985"), de provincie Zuid-Holland ("regeling Monumentensubsidies"), de gemeente 's-Gravenhage ("Verordening geldelijke steun ingevolge de Wet op de stads- en dorpsvernieuwing" en een bijdrage voor de herindelings van het binnenterrein) en het Anjerfonds 's-Gravenhage (bijdrage voor de reinverlichting).

33. Situatietekening met nieuwe terreinindeling.

4. De Stichting Rusthof

De doelstelling van de Stichting Rusthof is: "het verlenen van huisvesting in vrije woningen of in woningen tegen verminderde prijs, eigendom van de stichting, in beginsel aan vrouwen boven de vijftig jaar, die de Protestants Christelijke geloofsovertuiging hebben en die met onderlinge hulpvaardigheid, geroepen zijn 'elkander te dienen in liefde', vermijnde alles wat anderen tot moeite of last zou kunnen zijn". Deze doelstelling is voortgekomen uit de taakstelling en het werk van Mevrouw Groen van Prinsterer. Haar inzet en gedrevenheid leeft nog steeds voort in het werk van de Stichting Rusthof. Alhoewel de afgelopen decennia van overheidswege veel aan bejaardenzorg en -opvang is gedaan, is de doelstelling van de Stichting Rusthof niet achterhaald. Het blijkt dat de Rusthof nog steeds in een behoefte aan woonruimte voor alleenstaande, oudere dames voorziet. De vergrijzing van de bevolking, het verminderen van subsidies voor bejaardentehuizen en het teruglopen van de sociale voorzieningen gepaard aan de wens bejaarden zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen zullen een positieve uitwerking hebben op de doelstelling van de Rusthof. Wel is gebleken dat de woonruimte die werd aangeboden niet voldeed aan de eisen des tijds, waardoor de realisatie van de doelstelling in de praktijk werd bemoeilijkt. De slechte staat van onderhoud leidde tot leegstand.

Eind vorige eeuw, begin deze eeuw is veel aan het onderhoud van de Rusthof gedaan; er werden zelfs woningen verkocht ter bekostiging van het onderhoud.

Ook in de afgelopen decennia heeft het bestuur getracht met de beschikbare middelen de nodige aanpassingen aan de woningen te verrichten. De eisen van de tijd vroegen om: grotere woningen, sanitaire voorzieningen, eigen gas- en elektriciteitsmeters.

De laatste tien jaar kenmerkt zich vooral door een snelle ontwikkeling van de wooneisen. Als minimum geldt: een modern keukenblok, toilet en douche, isolatie en centrale verwarming. Dan pas kan verwacht worden, dat nieuwe huursters in de Rusthof een aantrekkelijk alternatief zouden vinden. Het bestuur heeft voor een moeilijke beslissing gestaan: of een betrekkelijk primitief Rusthof zo lang mogelijk zien te behoeden voor de - natuurlijk toch eens komende - ondergang of een omvangrijk, gedurd, maar haalbaar renovatieplan opzetten. De financiering zou dienen plaats te vinden door middel van subsidies van overheidswege, donaties en een hogere huuropbrengst na renovatie.

Alternatieve financiering, zoals verkoop van kapitaalgoederen was, in tegenstelling tot voorheen, niet mogelijk. Voor het bestuur was het eigenlijk geen keuze: de Rusthof moest blijven voortbestaan met een goede functie, een verantwoord financieel beleid en met tevreden bewoners. Op basis van een beleidsplan werd begin 1985 contact gezocht met het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg. Hetzelfde jaar werd zowel de subsidie van de Rijksoverheid als van de Gemeente 's-Gravenhage toegekend. In het voorjaar van 1986 kon reeds met de renovatiewerkzaamheden worden begonnen.

34. Bestuur, bewoners, bouwteam en bouwers.

In het renovatieplan is, naast bouwtechnische en woontechnische verbeteringen, tevens het creëren van een recreatieruimte voor de bewoners opgenomen, zodat zij daar hun verjaardagen kunnen vieren en andere bijeenkomsten kunnen houden. Het tuinplan van het Hofje met een nostalgisch karakter draagt ook bij tot een uitstekend woonklimaat.

De Stichting Rusthof zal het beleid met betrekking tot de toekomst van de Rusthof zodanig voeren, dat zelfstandig de doelstelling, zoals in de statuten omschreven, ideologisch en praktisch nagestreefd blijft worden; de renovatie is daarvoor de meest belangrijke basis. Maar het is noodzakelijk het kapitaal te vergroten terwille van regelmatig onderhoud, investeringen en modernisering. Als monument en instituut dient het Hofje meer bekendheid te krijgen bij de Haagse bevolking. Van de bewoners mag verwacht worden dat zij zich realiseren in een uitzonderlijke omgeving te wonen.

Het bestuur van de Rusthof is zeer dankbaar voor de inzet van alle mensen, die professioneel en vrijwillig hun bijdrage tot de totstandkoming van de renovatie hebben geleverd. Het bestuur is reusachtig trots op het resultaat van de renovatie. Vol vertrouwen gaat het bestuur de komende jaren tegemoet, dat het goed gaat met de Rusthof!

35. De nieuwe terreinverlichting.

Verantwoording van de foto's en afbeeldingen.

Gemeentelijke Dienst Stadsontwikkeling - Grondzaken, 's-Gravenhage: omslag, 1, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 32, 34 en 35.
Verzameling Gemeentearchief 's-Gravenhage: 5 t/m 16.
Stichting Rusthof: 2.
Architectenbureau Ton Deurloo: 3, 22, 24, 28, 29 en 33.
Fotobureau Thuring: 4.
D. Valentijn: 17.
Jan Schurman: 30, 31.